

O GRČKOM JEZIKU

1) NAZIV JEZIKA

Grčki jezik naziv je za zasebnu skupinu indoevropske jezične porodice. Za ime govornika tog jezika postoje dva naziva, autoetnonim – Heleni i općeprihvaćeni aloetnonim – Grci. Oba potječu iz antičkog doba, ali niti jedan se nije prvobitno odnosio na sva grčka plemena. Pretpostavlja se da su oba imena ilirskog ili predgrčkog porijekla. Homer je Helenima nazivao samo stanovnike južne Tesalije, a Aristotel spominje pleme koje je živjelo u Epiru oko Dodone, a zvalo se prvo Γραικοί, a nakon toga Έλληνες. Tek Herodot upotrebljava naziv Έλλην za sva grčka plemena. Današnje ime Grka dolazi od rimskog naziva *Graeci* (u poeziji *Grai*).

2) ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ

Brojnost i velika raznolikost grčkih dijalekata omogućuju i vrlo različita grupiranja u veće skupine, tako da postoji mnoštvo podjela grčkih dijalekata raznih autora, s obzirom na stupanj srodnosti i njihove međusobne povezanosti. Zanimljivo je razmotriti starije stanje raspodjele grčkih dijalekata (otprilike oko 1500. pr. n. e.) kakvo pretpostavlja H. Rix:

SJEVERNOGRČKI DIJALEKTI	JUŽNOGRČKI DIJALEKTI
arkadsko-ciparski	istočni: eolski
jonsko-atički	zapadni: dorski
mikenski	

Promjene u ovoj konstelaciji grčkih dijalekata počinju pomicanjem eolskog prema jugu, kad ostaje izolirana čitava jonsko-atička skupina. Seoba Dorana u smjeru juga (oko 1100. pr. n. e.) rezultirala je pomicanjem sjeverozapadnih dijalekata južnije, a može se povezati i s nestankom mikenskoga. Osim toga, ona je razlog odvajanja arkadskog od ciparskog dijalekata, a zapadni eolski dijalekti na taj su način postali izloženi utjecaju sjeverozapadnih grčkih dijalekata. Ova kretanja su (prema Rixu) završila u 11. st. pr. n. e., i tada su uspostavljeni čvrsti dijalekatski odnosi. Neke grupe dijalekata još su se prostorno proširile u razdoblju grčke kolonizacije od 8–5. st. pr. n. e.

Jedna od iscrpnijih podjela grčkih dijalekata je ona H. Rixa (1976) u kojoj je on pretpostavio slijedeće skupine:

A) dorsko-sjeverozapadnogrčki dijalekti:

- 1) dorski u užem smislu te riječi: područja – Lakonija, Tarent, Mesenija, Arg, Korint, Megara, Rod, dorski gradovi na Siciliji, Sirakuza.

Ovdje se može uvrstiti i pamfilski (južna obala Male Azije) kao dijalekt vrlo blizak dorskom, ali s nekim arkadsko-ciparskim i eolskim karakteristikama.

- 2) sjeverozapadni grčki: područja – Fokida s Delfima, Etolija, Lokrida, Epir. Ovim dijalektima bliski su ahejski i dijalekt otoka Elide.

B) eolski dijalekti

Otok Lezb (lezbijski s maloazijskim eolskim), Tesalija, Beotija.

C) arkadsko-ciparski dijalekti

Arkadija, Cipar.

Vrlo je blizak ovoj skupini mikenski jezik (1953. M. Ventris je dešifrirao slogovno pismo linear B). Mjesto mikenskog u ovoj podjeli nije sigurno utvrđivo, jer postoji mogućnost da on sam tvori posebnu, južnogrčku grupu.

D) jonsko-atički

Mala Azija, jonski otoci, Eubeja, Atika.

Hoffman je napravio ovakvu prostornu podjelu:

DORSKI	AHEJSKI	JONSKI
– sjeverni	– sjeverni ili eolski	– atički
– srednji	(beotski, miješani dorski i eolski)	– otočni jonski
– južni	– južni	– maloazijski

Autori Thumb i Kickers grupirali su grčke dijalekte na ovaj način:

ZAPADNOGRČKI DIJALEKTI:

- dorski
- ahejski
- dijalekt s Elide
- sjeverozapadni grčki

CENTRALNOGRČKI:

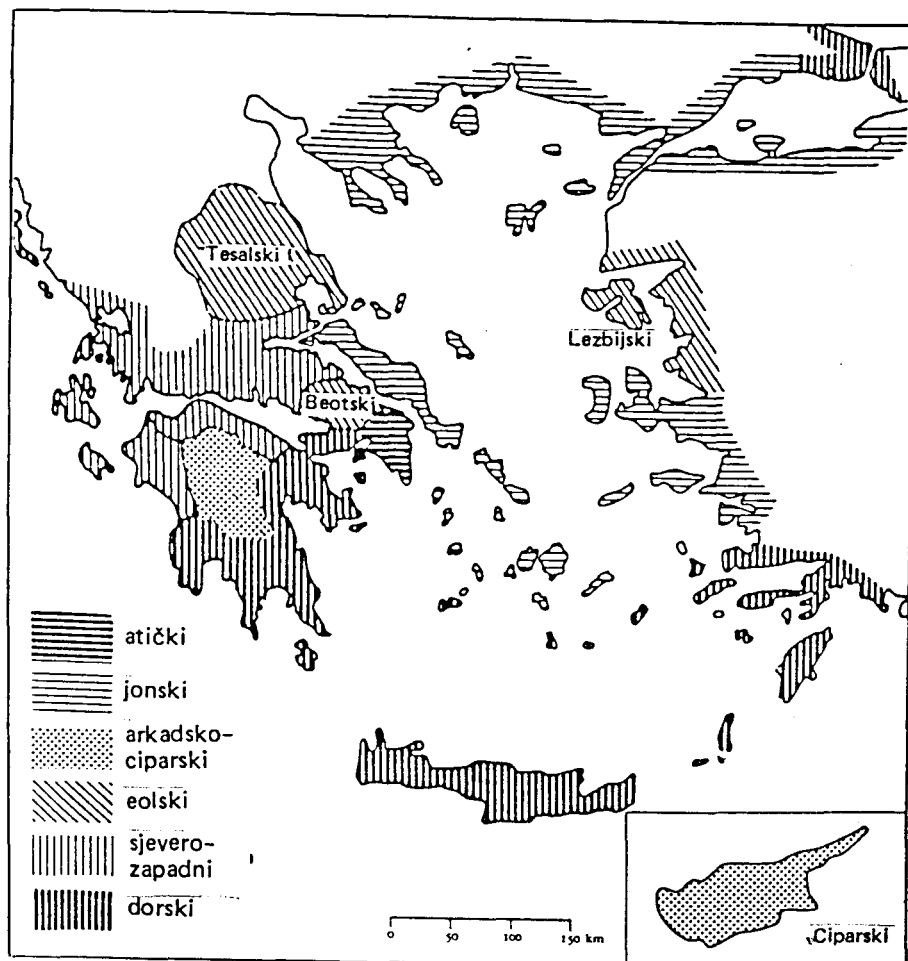
- eolski (beotski, tesalski, lezbijski)
- arkadijsko-ciparski

MIJEŠANI:

(zapadni i centralni) – pamfilski

ISTOČNOGRČKI:

- jonsko-atički

KARTA GRČKIH DIJALEKATA

3) DIOBA U VREMENU

Pretpostavlja se da su grčka plemena naselila jug Balkana, otoke i obalu Male Azije u 2. mileniju prije naše ere. Postoje mišljenja da je u to vrijeme egzistirao pragrčki kao zajednički jezik svih plemena, iz kojeg proizlaze svi kasniji grčki dijalekti. Starosjedoci tog područja bili su Pelazgi (čiji bi izumrli jezik mogao biti blizak ilirskom), a pretpostavlja se da iz dodira s tim jezikom potječu neke riječi i oblici s negrčkom etimologijom (*Κόρωθος*, *Παρασός*, *κυβερῶν*). Možda su u grčki ušle i neke riječi iz kretskog, (mikenskog) jezika.

STAROGRČKI (helenski) najstarija je faza u razvoju grčkog jezika (1000–300. god. pr. n. e.). Nastao je na mnogostruko miješanom jezičnom substratu iz kojeg se obično izdvajaju četiri grupe dijalekata:

- jonsko-atički,
- arkadsko-ciparski,
- eolski,
- dorski,

od kojih svaki daje i književno narječje.

Iz atičkog narječja, s dodatnim jonskim elementima, razvija se u 5. st. pr. n. e. opći komunikacijski jezik helenističkog svijeta – *ἡ κοινή διάλεκτος*. Uspostavljanjem *koine* kao općegrčkog jezika ostali se stari grčki dijalekti malo-pomalo prestaju upotrebljavati.

Sudeći prema sačuvanim tekstovima *koine* se prvo pojavila u Ateni i na jonskim otocima, a onda se proširila na jonsku i dalje na eolsku Malu Aziju, te se još prije nove ere počela upotrebljavati u Tesaliji i Beotiji. Promjene koje su dovele do stvaranja *koine* započele su u atičkom dijalektu, ali je osim njega u njenu formiranju sudjelovao i jonski, iz kojeg potječe velik dio rječnika i osnovni principi tvorbe. Dubljom analizom mogu se u rječniku ovog općeg jezika utvrditi i dorski utjecaji (Wackernagel). Ovakva jezična situacija posljedica je širih društvenih, političkih i kulturnih prilika u tadašnjem helenskom svijetu, osobito odnosa Atene s jonskim svijetom, posebno nakon perzijskih ratova.

Jonizirana atička *koine* bila je službeni i dvorski jezik velikog Makedonskog Carstva, te jezik gotovo cjelokupne komunikacije između Grka, Makedonaca i barbara.

U helenističkom razdoblju i kasnoj antici u literaturi su korišteni i atički dijalekt i *koine*, a u svakodnevnom govoru samo *koine*.

Iz aleksandrijske *koine* proizlazi SREDNJOGRČKI (bizantski grčki) koji je bio službeni jezik Istočnog Rimskog Carstva od 395. do njegove propasti 1453. godine. U ovo vrijeme *koine* potpuno zamjenjuje stare grčke dijalekte, od kojih nema nakon 3. st. nikakvih pismenih ostataka.

Iz njega se dalje razvija NOVOGRČKI (novohelenski) s mnogobrojnim dijalektima koji su proistekli iz *koine* (sjeverni, južni, južnotalijanski), a jedino je cakonski direktni nastavak starog dorskog dijalekta Lakonije. U novogrčkom jeziku danas postoji diglosija: literarni i znanstveni jezik kojim se njeguje i čuva antička tradicija – *καθαρεύουσα*, dakle „čisti jezik“, fiksiran oko 1800. godine, i *δημοτική*, nešto mlađi pučki jezik. Novogrčki je službeni jezik Grčke i dijela Cipra, a govori se i u kalabrijskim selima u južnoj Italiji, te u Turskoj (ukupno 9000000 govornika).

4) NASTARIJI PISANI SPOMENICI

Pretpostavi li se da tekstovi pisani slogovnim linearom A predstavljaju grčki jezik, granica povijesti grčkog jezika pomiče se čak do 3500. god. pr. n. e. No, neki znanstvenici sumnjaju u vrijednosti ovih otkrića, smatrajući linear A manjkavim i neprimjerenim pismom grčkom jeziku. Inače, najstariji zapisi s Tere, Mela, Tela i iz Atene potječu otprilike iz 1000. pr. n. e. Kodificirani zakon grčkog filozofa i zakonodavca Zaleuka iz 664. god. pr. n. e. pripada dokumentima čija je starost sigurno potvrđena. Vjerojatne su pretpostavke o postojanju grčkog pisma i u 8. st. pr. n. e.

Najstariji grčki alfabet, arhaiski, preuzet je od Feničana (9 – 8. st. pr. n. e.), a zadržao je oblik, redosljed i nazive slova kakvi su bili u feničkom. Uvedene su neke preinake i novi znakovi za potrebe grčkog jezika (zapisivanje vokala i sibilanata, te znakovi Φ, Ψ, Χ).

Kao zasebni fenomen grčke jezične problematike može se promatrati *homerski idiom* (jezik Homerovih djela), čiji nastanak i porijeklo predstavljaju otvoreno pitanje i za suvremenu filologiju. Osnovno je pitanje – da li je to bio govoreni dijalekt, nastao uzajamnim miješanjem eolskog i jonskog (Wilamowitz) ili je to umjetan pjesnikov jezik koji je on svjesno stvorio stiliziravši govorni jonski dijalekt za potrebe svog pjesništva (Heubeck).

64

Pretpostavlja se da je ep nastao na maloazijskom području oko Smirne koje su naseljavali Eoljani i Jonjani. Budući da jonski oblici, za razliku od eolskih, nisu primjereni epskom stihu – heksametru, moglo bi se zaključiti da je epska poezija prvobitno bila eolska, a tek se u vrijeme jonske dominacije u duhovnom životu Grčke ep počeo pisati jonskim dijalektom, ali zadržavši velik broj eolskih oblika karakterističnih upravo za epski stil. Razvitak epskog jezika očituje se u odumiranju starih i uvrštavanju novih oblika, te u sve većoj ovisnosti jezika o stihu, što uvjetuje pojavu novih načina tvorbe riječi i oblika. Jezik *Ilijade*, na primjer, ne može se smatrati jedinstvenom tvorevinom jednog određenog vremena. Neke preinake u Homerovu originalnom tekstu vjerojatno su učinjene u 5. st. pr. n. e. promjenom atičke ortografije, koja je u to vrijeme provedena, a nije zanemariva niti uloga prepisivača (i prerađivača) u prepravljanju tekstova.

Homerov jezik vječni je izvor i uzor za rječnik, sintaksu, morfologiju sebi suvremene literature i stvaralaštva koje je slijedilo kasnije. Epski jezik se često u literaturi naziva i „starojonskim“.

Povijest grčkog klasičnog pisanja dijeli se u dva jasno odijeljena perioda – predaleksandrijsko i postaleksandrijsko doba, vezano uz vrijeme osnivanja velike biblioteke u Aleksandriji (3. st. pr. n. e.). Ovaj datum predstavlja, na neki način, kraj slobodne usmene predaje, jer od tada datiraju najstarija znanstveno-kritička izdanja grčkih tekstova. Originalni tekstovi podliježali su aleksandrijskoj recenziji, osobito ako bi

znatnije odstupali od tadašnjih normi tako da ovu činjenicu treba imati na umu pri analizi djela starijih od 3. st. pr. n. e. Originalne forme moguće je dokučiti prema starim očuvanim citatima, koristeći natpise iz piščeva vremena ili analizom metra, kod pjesnika.

5) FUNKCIONALNA PODJELA DIJALEKATA

U grčkom jeziku postoji tradicionalna funkcionalna podjela dijalekata prema književnim vrstama.

Elegija je jonska tvorevina, sadržajno različita od epa. U njenoj formi mogući su heksametar i pentametar u distihu. Jezik elegije predstavlja povezivanje govorenog jonskog dijalekata s epskim, homerskim. Najstariji elegičari bili su Arhiloh i Kalin (7. st. pr. n. e.).

Epigram je bio vrlo raširena grčka pjesnička vrsta, obično pisana u heksametru ili elegijskom distihu. Zbog svog specifičnog karaktera (prvobitno su epigrami rađeni po narudžbi u specijalnim prigodama), pisani su obično lokalnim dijalektom stvaralaca. Pisci epigrama, uglavnom „situacijski pjesnici“, često su posuđivali riječi, stih i metar od pravih literata (Homera ili elegičara). Vrlo rano se uspostavio repertoar fraza i formula prema kojima su epigrami građeni tako da oni ne predstavljaju izvor originalnih misli i jezičnog izraza. U 4. st. pr. n. e. jezik epigrama gubi lokalni karakter, u njemu se javljaju elementi *koine* i, sve se više oslanjajući na ep i elegiju, epigram ulazi u više sfere literarnog stvaralaštva.

65

Melika je oblik lirskog pjesništva njegovan na otoku Lezbu, a postoje dobro očuvani fragmenti djela Alkeja i Sapfe. Jezičnu osnovicu eolske melike čini dijalekt Lezba, iako se oboje tamošnjih pjesnika u izboru riječi, osobito epiteta, vidljivo oslanjaju na homerski epski uzor. Melika kao književna vrsta nije izgradila svoj posebni literarni jezik, već su pjesnici pisali uglavnom vlastitim dijalektom (eolskim, jonskim, beotskim).

Korska pjesma je dorskog porijekla, nastala kao pjevanje uz obredni ples u Sparti, na Korintu, u Tebi. Alkman je pisao dorskim dijalektom peloponeskih južnih država s upadljivo malo eolskih elemenata, ali s očitim utjecajem epskog jezika. Starim dorskim dijalektom pisao je posljednji i najveći korski pjesnik, Pindar (6–5. st. pr. n. e.). Uz dorski, javlja se u korskoj lirici jednakopravno i eolski dijalekt.

Atička tragedija proizlazi iz dvaju neatičkih pjesničkih rodova: korske partije nastale su po uzoru na dorsku poeziju, a dijalozi su epsko-jonski i u izvjesnoj se mjeri nadovezuju na ep, a u umjetničkoj metričkoj formi upotrebljavaju trohej i jamb. U kasnijoj atičkoj tragediji sve manje je uočljiv prvobitni dijalekt, a neatički oblici potječu gotovo isključivo iz epskog jezika. Tragedija nije imala samo lokalni

karakter nego je prenijeta i na Siciliju i u negrčki Orijent. U razdoblju od Eshila do Euripida može se primijetiti blago „podmlađivanje“ jezika tragedije pod utjecajem svakodnevnog govora.

Otprilike u 5. st. pr. n. e. na tlu velikih sicilijanskih gradova nastala je stara komedija. Proizašla je iz djelovanja putujućih komedijanata koji su svoje predstave na otvorenom pratili plesom i pjesmom. Komediju kao umjetničku vrstu izgradili su Epiharm iz Megare i Sofron iz Sirakuze, u čijim je tekstovima jasno vidljiva dorska dijalekatska podloga. U Ateni je Aristofan pisao atičkim dijalektom, a često je komiku ostvarivao baš dovodeći na scenu govornike nekog neatičkog dijalekta.

Proza pripada najmlađem razdoblju grčkog književnog stvaralaštva. Veže se uz gradove Atenu i Milet, što znači da su, zapravo, atički i jonski jedini zastupljeni u klasičnoj prozi. Prvi značajni logograf bio je Hekatej iz Mileta (oko 500. god. pr. n. e.) koji je pisao maloazijskim jonskim, a taj je dijalekt postao književnim jezikom ove literarne vrste. Posebno mjesto među atičkim prozaičima zauzima Ksenofont kojeg zbog specifičnosti jezika koji je upotrebljavao (mješavinu atičkog jonskog s dorskim elementima) smatraju pretečom literarne *koine*.

Vlasta Erdeljac

66

LITERATURA

- 1) *Der Fischer Lexikon, Sprachen*, Frankfurt/M 1961.
- 2) O. Hoffmann, A. Debrunner, *Geschichte der griechischen Sprache*, Berlin, 1953.
- 3) R. Kuhner, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, Hannover 1890.
- 4) Z. Kulundžić, *Knjiga o knjizi*, Zagreb 1957.
- 5) *Lexikon der Antike*, München 1969.
- 6) H. Rix, *Historische Grammatik des Griechischen*, Darmstadt 1976.
- 7) E. Schwyzler, *Griechische Grammatik*, München 1939.
- 8) R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969.
- 9) A. Thumb, E. Kieckers, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg 1932.

IZ ŽIVOTA HELENSKIH SVETIŠTA

OLIMPIJSKE IGRE

*Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
Collegisse iuvat ...*

U 19. broju ovog časopisa bilo je već govora o staroj Olimpiji. U prvom članku je opisana jedna posebna pojava kod tih natjecanja: podmićivanje i namještanje rezultata na natjecanjima. To je bio tek mali dio onoga o čemu nas obavještava stari putopisac Pauzanija, kojemu zahvaljujemo mnoštvo informacija o Olimpiji i Grčkoj. Iznijet ću sada i druge zanimljive pojedinosti o starim olimpijskim igrama, sadržane u petoj i šestoj knjizi Pauzanijina djela. Nešto ću materijala iz njegovih poglavlja dati u sažetom obliku, a dosta ću ih citirati u prijevodu. Podaci će se većinom odnositi na natjecanja i natjecatelje, a manje će biti riječi o arheološkom okviru, prirodnom ambijentu i nekim zanimljivostima druge prirode, kojih i u ovim dvjema knjigama ima mnogo.

Pošto je dao geografski opis Peloponeza s porijeklom naziva gradova i pokrajina te se upustio u najstariju, mitsku povijest Eleje, spominjući Herakla, njegove nasljednike i mnoge borbe, ratove i promjene u elejskim gradovima, Pauzanija nas uvodi u područje Olimpije, došavši prvo do grada Skilunta, koji je na južnoj strani rijeke Alfeja, nasuprot Olimpiji – a ona je na sjeveru Alfeja. On tu u Skiluntu ne propušta spomenuti boravak prognanika Ksenofonta i njegovih sinova u kraju „koji pruža mogućnost za lov na veprove i jelene.“ Ne zaboravlja ukazati i na navodni grob Ksenofonta sagrađen od penteličkog mramora.

Tada se pažnja putopisca usmjerava prema nečemu drugome: „Ako od Skilunta ideš cestom prema Olimpiji, prije nego prijeđeš rijeku Alfej, vidiš vrletnu goru s visokim stijenama. Gora se zove Tipej. Kod Elejaca postoji zakon da se s nje bace žene ako dođu na olimpijske igre i tamo se kreću ili ako same pređu rijeku Alfej u zabranjene dane. Pa ipak, kažu da nijedna žena nije bila uhvaćena osim Kalipatire. Ima nekih kojih tu istu ženu nazivaju Ferenika a ne Kalipatira. Budući da joj je prije toga umro muž, ona se potpuno preobukla u učitelja tjelovježbe i povela je u Olimpiju sina da se natječe. Kako joj je sin Pizider bio na domaku pobjede, Kalipatira je skočivši preko ograde, iza koje su bili odjeljeni učitelji tjelovježbe, ostala bez odjeće. Kad se otkrilo da je ona žena, udaljili su je bez kazne iz obzira prema njenu ocu, braći i sinu, koji su svi bili pobjednici u Olimpiji. Donijet je međutim propis da se ubuduće učitelji tjelovježbe moraju svući prije nego uđu u borilište.“ Ovaj podatak je potpuno u skladu sa često isticanom tvrdnjom, koja se provlači manje-više kroz sve enciklopedije, leksikone i priručnike, da žene nisu smjele doći u Olimpiju posmatrati natjecanja. Neki to doduše ublažavaju ističući da su na stadionu uz Demetrinu svećenicu i djevojke mogle posmatrati igre, ali napominju da su one to rijetko koristile. I ovaj se podatak nalazi kod Pauzanije (VI, 20).

67